

ESTADO PLURINACIONAL DE BOLIVIA
Ministerio de Educación
Moromboeguasú Jerota
Yachay Kamachina
Yaticha Kamana

AYLLUKUNAP YACHAYNIN

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

Instituto Plurinacional de Estudio de Lenguas y Culturas (IPELC)
Instituto de Lengua y Cultura de la Nación Quechua "Tomas Katari Kurusa Llawi"
Ayllukunap Yachaynin "Saberes y conocimientos de nuestras comunidades"

Primera edición
75p.; 21x18
D.L.: 2-1-515-19 PO
Santa Cruz – Bolivia 2019

Pedro Apala Flores
Director General Ejecutivo - IPELC

Wilberg Cutipa Pérez
Jefe Unidad de EIIP y Fortalecimiento Institucional IPELC

Francisca Sánchez Romero
Técnico Unidad de EIIP y Fortalecimiento Institucional IPELC

Bernardino Cayola Quispe
Coordinador General del Instituto de Lengua y Cultura de la Nación Quechua "Tomas Katari kurusa Llawi"

Apoiado por:
Angel Ballejos Ramos
Técnico Instituto de Lengua y Cultura de la Nación Quechua "Tomas Katari Kurusa Llawi"

Comunidades de la zona norte del Municipio de Mojocoya
La Joya, Seripona, Quivale, Laja, Riogrande, Naunaca, Carapari Pampa

Elaborado por:
Maestros y Maestras Núcleo Referencial "Marcelo Quiroga Santa Cruz" – Quivale – Mojocoya-Chuquisaca

Sebastian Contreras Ramos	Hipolito Carrillo Cutipa	Nogales Yucra Rimbert Flores
Remberto Zarate Coronado	Rosse Mary Copa La Madrid	Zeballos Emiliana Zarate
Prudencio Saigua Polo	Juan Carlos Choque Ramos	Onofre Abel Pedrazas Cordova
Rosemary Zarate Aguilar	Willy Saigua Cordova Lidty	Angel Ballejos Ramos
Edwin Jose Salvatierra Mollo	Zarate Mendoza Ramiro	

Revisión
Angel Ballejos Ramos Marina Alcibia Guerra
Lourdes Corasi Alviz Wilberg Cutipa Pérez
Marceli Hurtado Chabarria

Diseño y Diagramación
Christopher Daniel Banegas Guerra

Foto tapa:
Instituto de Lengua y Cultura de la Nación Quechua "Tomas Katari Kurusa Llawi"

Cómo citar este documento:
Ministerio de Educación -Instituto Plurinacional de Estudios de Lengua y Culturas, "Ayllukunap Yachaynin"-
"Saberes y Conocimientos de nuestras comunidades". Santa Cruz – Bolivia 2019. IPELC, Barrio Hamacas Plan 12,
Calle 1 N° 4130
Teléfonos: 71331543 – 50714893
Web: ipelc.gob.bo
E-mail: ipelc@ipelc.gob.bo

RURI

RIQSICHIIY/PRESENTACION.....	5
QALLARIYNIN/INTRODUCCIÓN.....	6
1. JOYA AYLLUMANTA KAYNIN.....	10
1.1 Joya ayllupi anis llamk'aymanta yachay.....	10
2. QUIVALE AYLLUPI WARAK'A SIMP'AY.....	14
2.1 Yachaymanta ruwaynin.....	14
2.1.1 Millma.....	14
2.1.2 Q'aytu.....	14
2.1.3 Phuchka.....	14
2.1.4 Imaynata warak'a ruwakun.....	14
3. QUIVALE AYLLUP RAYMIKUNAMANTA KAWSAYNINCHIKMANJINA YACHAYNINCHIKTA KALLPACHANA.....	18
3.1 Qallariynin.....	18
3.2 Yachaypa phaskaraynin.....	18
3.2.1 Quivale ayllupi pukllay raymi.....	18
3.3 Quivale ayllupi nunakunap p'unchawmanta yachay.....	19
4. NAUNACA AYLLUPI QHURA JAMPIWAN UNQUYKUNATA JAMPIKUNAPAQ.....	22
4.1 Chayta kawsayninchikmanta qhawarispa, wakin suti unquykunamanta waturinapaq.....	24
5. QUIVALE AYLLUPI AYNIMANTA MINK'AMANTAWAN YACHAY.....	28
5.1 Yachay phaskaraynin.....	28
5.1.1 Ayni.....	28
5.1.2 Mink'a.....	28
5.2 Yachaypa chaninchaynin.....	29
6. CARAPARI PAMPA AYLLUPI KAÑA PUQUCHIYMANTA YACHAY.....	32
6.1 Yachaypa phaskaraynin.....	32
6.2 Jawkaykuski killapi kaña llamk'ay.....	32
6.2.1 Rasphiyu ruway.....	32
6.2.2 Lumiyu ruway.....	32
6.3 Yachaypa chaniynin.....	32
6.4 Kañamanta takiy.....	33
7. QUIVALE AYLLUPI PHULLU AWAYKUNAMANTA YACHAY.....	36
7.1 Yachaypa phaskaraynin.....	36
7.1.1 Ukhunchariy imayna ruway willapay kasqanmanta.....	37
8. QUIVALE AYLLUPI SARA AQHA RUWAYMANTA YACHAY.....	40
8.1 Yachaypa phaskaraynin.....	40
8.1.1 Wiñapu ruway.....	40

8.1.2 Wiñapu.....	40
8.1.3 Ch'akichiy.....	40
8.1.4 Sara kutaymanta apaykachaymantawan.....	40
8.2 Yachaypa chaninchaynin.....	40
9. JOYA AYLLUPI LATANU LLAMK'AYMANTA YACHAY.....	44
10 . SERIPONA AYLLUPI KAMUTIMANTA MISK'I LAWA RUWAY.....	48
10.1 Yachaypa phaskaraynin.....	48
10.2 Yachaypa chaninchaynin.....	48
11. NAUNACA AYLLUPI AWAYKUNAMANTA YACHAY.....	50
11.1 Yachaypa phaskaraynin.....	50
12. QUIVALE AYLLUMANTA UMALLIQ JAWARIY, PAQARICHIQ JAWARIYPIWAN RIQSINAPAQ.....	54
12.1 Ñawpaq willay.....	54
12.2 Kitimanta imayna kaynin.....	54
12.3 Yachaypa phaskaraynin.....	55
12.3.1 Quivale ayllupi Pan de Azucar urqumanta paqarimuq jawariy.....	55
12.3.2 Quivale ayllupi Fraile Urqumanta jawariy.....	55
13 JATUN MAYU AYLLUPI LIMUN PALLAY.....	58
13.1 Yachaypa phaskaraynin.....	58
13.1.1 Limun Q'awisqa.....	58
13.1.2 Llimphuchay jinaspa yupay.....	58
14 QUIVALE AYLLUPI TAMAL RUWAY.....	60
14.1 Yachaypa phaskaraynin.....	62
14.2 Yachaypa chaninchaynin.....	64
15 . QUIVALE AYLLUPI SAN JUAN - SAN PEDRO P'UNCHAWMANTA YACHAY.....	66
15.1 Yachaypa phaskaraynin.....	66
15.1.1 San Juan.....	66
15.1.2 San Pedro.....	66
16 . MUSUQ SIMIKUNA.....	70
16.1 Tapuykuna imaynamanta warak'ata simp'ana.....	71
16.2 Tapuriykuna imaynamantaq tamal nisqata ruwana.....	71

PRESENTACIÓN

Sin duda, Bolivia tiene una diversidad enorme en todos los sentidos. Nuestra geografía va desde las planicies yermas del altiplano, pasando por los floridos valles, los yungas hasta llegar a paisajes de exuberante belleza en el trópico. De la misma manera, su clima presenta multiplicidad de situaciones térmicas. Tenemos clima glaciar en nuestras altas montañas, frígido en el altiplano y templado en los valles. Que decir de los yungas y el trópico donde la temperatura, en muchos casos, supera los 40a C.

Nuestra diversidad va mucho más allá, cada Nación y Pueblo Indígena Originario y Afroboliviano (NPIOyA) tiene su propio sistema de conocimientos en el marco de la cosmovisión de cada cual. Así tenemos: suma qamaña (Vivir bien) en el pensamiento aymara, el Sumaq kawsay (Vivir bien) como punto de partida en el pensamiento Quechua, Ivi Maraëi (Tierra sin mal) en el caso de la nación Guaraní o la Loma santa en las naciones Mojeñas. Podríamos seguir enumerando estas formas de pensamiento, sin embargo, en muchas de las naciones indígenas aún no se han realizados estudios a profundidad.

En esta dirección, el Equipo técnico del Instituto de Lengua y Cultura “Tomas Katari Kurusa Llawi” de la Nación Quechua, junto a hablantes del idioma quechua, ha iniciado el proceso de recuperación de los saberes y conocimientos acumulados por los abuelas y abuelos. “Ayllukunap Yachaynin” Nuestros saberes y conocimientos”, es entonces el resultado de ese trabajo noble.

En las páginas de “Ayllukunap Yachaynin” Nuestros saberes y conocimientos”, los lectores podrán encontrar, por ejemplo: la explicación de todo el proceso de fabricación de la warak’a, el preparado de un delicioso plato como es Misk’i lawa o el cultivo de la caña, la cosecha del limón y también información amplia sobre las plantas medicinales y su respectiva preparación en infusiones o mates tampoco falta la alegre música valluna con sus siempre, picarescos versos: : “Nawnakamanta kayku, ¡ay! palomitay. Takiriq jamuyku, por vos, viditay”

Entrar a un mundo de saberes y conocimientos de nuestros pueblos indígenas, en este caso, de la Nación Quechua es placentera y muy enriquecedora. A parte de ver esta multiplicidad de conocimientos, tenemos el otro plano complementario: su espiritualidad. Este es un ámbito aun inexplorado o en proceso de interpretación. El significado de cada color, de la suavidad de sus líneas, de su forma, sonido, etc.

Le invitamos, querido lector, a recorrer las páginas de “Ayllukunap Yachaynin” Nuestros saberes y conocimientos”, a la vez, pedimos que nos hagan llegar sus comentarios y sus críticas para que podamos ir mejorando nuestras siguientes ediciones. Es nuestro camino iniciado, vendrán otros con mayor amplitud y mayor profundidad.

Pedro Apala Flores
Director General Ejecutivo
INSTITUTO PLURINACIONAL DE ESTUDIO DE LENGUAS Y CULTURAS

QALLARIYNIN / INTRODUCCIÓN

Hilarion Vides Choque, Quivalemanta; Santa Rosa de Lima, Naunacamanta; 6 de agosto Riograndemanta; Aniceto Arce Seriponamanta, Silverio Choque Torres, La Joyamanta; Villa 1o de Mayo, Carapari Pampamanta; Marcelo Quiroga Santa Cruz yachay wasi jap'iyamanta, sapa juk yachachikunaqa watukipaspa yachaykunata qillqaspa karqanku, jinallataq chay yachaykunataqa tukuy sunquwan, munakuywan ima chaninchayninkupi riqsichispa karqanku.

Chay yachaykunataq kachkan: anis llamk'ay Joya ayllumanta, warak'a simp'ay Quivale ayllumanta, chanta aswan yachaykuna imapis kachkan, kawsayninchikmanjina raymikunata yachayninchikta kallpachanapaq yachay, nunakunap p'unchawmanta yuyay, kaña puquchiyamanta, unquykunata qhura jampikunawan jampikunapaq yachay, pallarispa kallpacharispa ñawpaq yachaykunata allin kawsayta mask'anapaq , phullu awaymanta yachay, Sara aqha ruwaymanta yachay, Latanu llamk'aymanta yachay, Kamutimanta misk'i lawa ruway ima, chanta qhichwa kawsayninchikmantapacha yachayninchik jallp'a patamanta umalliq jawariy chanta paqarichiq jawariy riqsinapaq, jatun mayu ayllupi limon Pallaymanta yachay, Quivale ayllupi tamal ruwaymanta yachay, Ayllu kawsayninchikmantapacha yachachiyta ruway kachkan MESCP, 070 kamachiy ñisqanman jinaqa kawsaymanjina yachaykunaqa kallpachakuchkan tukuy suyupi riqsisqa kanampaq puquchikuchkan.

Chaymanta qhipawñaqkunamanqatatamamakunaqa willanapaq, yachachinapaq yachayninchiktaqa kamachisqa kachkanchik, jinamanta paykunapaq yachayniyuq wiñanankupaq mana p'inqachikuspa kay tukuy yachaykunamanta, kawsayninkupi qhichwa jina riqsikunankupaq.

Kay yachaykunata ruwanapaqqa tukuy ayllumanta runamasikunata mink'arikuspa, parlanarikuspa ima juk yuyayllawan ruwarikurqa, ajinamanta kay yachaykunanchik p'anqapi qillqasqa kanapaq, chanta yachaywasikunapi yachachikunapaq, ñawirikunapaq ima wakichikuspa karqa, jinamanta kay qhichwa yachaykunanchikta aswan kallpachanapaq chanta qhichwa runajina kawsayninchikta mana chinkachinapaq.

PACHIKUYNIN

Kay p'anqaqa qillqakunanpaq tukuy runakuna yanaparikuspa karqanku chayrakutaq tata mamakunata, waynakunata, yachachiqkunata, sipakunata wawakunata yachakuqkunata, ayllumanta kamachiqkunata maytapuni yanapariwasqaykumanta pachikuyku.

Kay Qhichwa Runa Simi Kawsay Jatun Wasita, chantapis Kawsaymanta Simikunamanta ima Yachay Ñawra Suyu Mama Wasitapis kay p'anqa qillqakunanpaq, ñit'ichakunanpaq yanapayninmanta pachikuyku.

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

JOYA AYLLUPI ANIS LLAMK'AYMANTA YACHAY

Yachachiq: Sebastián Contreras Ramos

Yachaywasi: Silverio Choque T.

AYLLUKUNAP YACHAYNIN

1 . JOYA AYLLUMANTA KAYNIN

Joya ayllu manchay q'uñi kachkan, chayraykutaq ima puquypis puqullan llamk'asqaqa kayjinamanta; papaya, latanu, pakay, wayaba, laranja, mandarina, limun, paltu, kaña. Runamasikunaqa manchay unaymanta pacha, sumaqta llamk'ariq kasqanku, kañamanta misk'i yakunta trapichipi ch'irwaq kasqanku, chaytataq ninapi t'impuchispa misk'ita ruwaq kasqanku, wak ayllukunapiqa wakin misk'ita ranqhaq apanku, wakinmantataq rawuta ranqhamunankupaq pachamamaman ch'allarinankupaq ruwaqkasqanku, chaywanpis wak llaqtakunaman ranqhamullankutaq.

Joya Ayllupiqa, pusaq chunkajina yawarmasikuna tiyakunku, ruwayninkutaq kaykuna kachkan: qharikuna jallp'api armawan llamk'anku, uywakunata uywanku, mamakunataq mikhunata wayk'unku, lawa uchuta, k'ankamanta uchuta. Q'aytuta phuchkanku, k'antinku phulluta, punchuta llikllata, chumpita, waqkunatawan awanankupaq.

Anis llamk'aymanta yachay, yuyarinapaq, yacharinapaq, ukhuncharinapaq mana chinkapunapaq ruwakun.

Yachaywasi ukhupi, chanta chakrapatapi anis llamk'ay yachaytaqa, yachakuqkunawan khuska kawsayninkupi, yachayninkupi, mana watamanta wata chinkapunapaq, yachachikuna kay yachaytaqa kallpachananku kachkan.

Tata mamakunamanta yachayninkuta, yuyarina, kallpachana, yachakuna, yachakuqkunawan khuska sumaqmanta ukhuncharispas mana kay yachaykuna chinkananpaq yuyayninchikmanjina, kawsayninchikmanjina yachaywasipi yachakuqkunawan llamk'ana kachkan.

1.1 Joya ayllupi anis llamk'aymanta yachay

Joya ayllupi kayjinamanta tapuykunata wakichikurqa: imaymana puquykunata llamk'anapaq, mamakillata qhawankichikchu? Pimantataq mañarikunkichik anis allin puqunanpaq? Chaymanta tata Ciriluqa kayjinamanta tapuykunaman kutichiwarqayku: ñuqaykuqa watantinta pachamanjina kaykunata llamk'ayku: sarata, papata, kamutita, ch'iltuta, pimintunta, kuminuta, kunanjinaqa astawan anista llamk'ayku .

Parlarispa anis llamk'aymantaqa ñawpaqtaqa yachayniykumanjina parlanakuspa mamakunawan tatakunawan wasipi wakichiyku, paykuna niwayku, ñawpaqtaqa yakuwan kachaykuspa jallp'ataraq chulluchiyku,

uriyanankama manachayqa ch'akirinankama yuntakunata sach'a sach'api mask'amuyku, tariytawantaq wasiman apamuyku, chantaqa allin tuta tutamanta yuntakuna mikhunankupaq michiyku, yuntakuna mikhuptinkukama llamk'anaykupaq pusaq phani khuskanniyupta watakuyku, ñawpaqtaqa kukata llikt'ayupta akulliriyku, pitarikuyku, rawituwan ch'allariyku puquykuna allin kananpaq, pachamaman mañarikuspa chaymantapaq sayaykuyku yuntawan llamk'ayta, yaykuyku, llusqiyku, tukunaykukama, ajinamanta jallp'ata llamp'uchayku, tarpuyta sayaykunapaqqa mama killa musuq kananta suyariyku, musuq killa kaptintaq anista churanaykupaq jallp'aman wakichikuyku, chantapis killa qhawayqa juk yachayniyku unaymantapacha tatamamakunaqa imatapis churanankupaq pachata qhaway kanku, imaraykuchus musuq killaqa sumaq atiyiniyuq jallp'ata llamk'anapaq sumaqa puqunanpaq, chayrayku killata qhawaspapuni imatapis aylluykupiqqa llamk'ayku.

Wakin runamasikunapaq anis churayta qallarinyakupaq jallp'a ukhuman, pachamamaman q'uwarikunku, rawituwan ch'allarikunku mañarikuspa allin puqay kananpaq, chaymanta yuntawan qhawarispachay wakichikunata yaku rinanpaqjina kichayta qallarinku.

Wachukuna ruway tukuytawantaq, sapa wachuman tukunankukama anis mujuta qhallaykuyta qallarinku, tukuytawantaq qhallaytaqa, yakuta sapa wachuman juqlu jallp'api kanampaq

kachaykuyku, chaymanta qanchis p'unchawta llusqsimunanta suyaspakayku, llusqsimuptintaq mana unquy anis mallikikunaman yaykunapaq jampiwanpis jampillankutaq, chanta wiñaptintaq, allin mallikikuna wiñananpaq qhawarispachay qhuranku, ñapis t'ikaman yaykuptinkama watiqmanta jampinku, yakuwantaq sapa ch'akiptin qarpanku, ñapis anis t'ika qhatiriptinña mana chayqa t'uqyariptinña rutunapaq jusiwan allillanña ninayan, qhutu qhutituta rutuspa wachuq patitanman tumpata ch'akinanpaq churanku, ch'akiptinñataq tantaspachay karpa pataman apanku, chaypi wakinqa umanta puquyninta k'aspiwan takaspa, maqaspa q'alata puquynin t'akakunankama takanku, wakintaq makiwan qhaquspa uchhika uchhikamanta juqharikapunku, anis llimphukanankama wayrachispa juqharikapunku, chaymantataq jatun wayaqaman winaykunku siraykuspataq jallch'amuy apanku, mana chayri karu sayanaman apanku, chaymanta Sucre llaqtaman ranqhaq apananaykupaq nispa willariwarqayku.

Tukuy chay willawasqaykumanta, yachana wasiman kutimuytawan, sapa juk yacha qaqkunawan yuyarispachay yuyarispachay tukuy yachayninkuta qillqarqayku.

Chayta tukuytawantaq sapa juk yachayninkuta, tukuy yachaymasikunaman willanarikunku, riqsirichinku ima.

Joya aylluqa unaymantapacha achkha yachaykunayuq kasqa, wakinqa chinkapuchkanña.

Yunta watakuy, kay yachaytaqa sapa runamasikuna imaynata yunta watayta yachanku, mayqinmanta qhallarinankuta, kay yachaytaqa uywakunap amunlla yachan, mayqincha atipan maqanakuyipi chaytaraq ñawpaqta watanku, imarayku atipaq mana manchachikunchu yuntan k'askamunanta suyallan ninku.

Llamk'aypaq kuka akulliy, kay quñi jallp'akunapiqa, kukaqa ch'akipullan chaypaqqa runakunaqa kayta ruwaq kasqanku, juk limunta kuka wayaqaman kuka chawpinman churaykunku mana ch'akipunapq, chaywanqa llamp'itulla kakuq kasqa akullirinapaqjina, mana ch'akipuqchu kasqa, kay yachaykunata mana chinkapunapq yuyariyku.

Pachamamaman q'uwakuy: kay yachaytaqa unaymantapacha mañakuspa, pachikuspa, jaywarispa, puquykuna sumaq allin puqunanpaq achkhata uqharinankupaq ima, ranqhana qhatupipis allin rinapq q'uwaquq kasqanku.

Mama killata qhawariy: chakramasi pachamamawan khuska, runakunaqa kawsakunku chayraykutaq imata ruwanankupaqqa mama killatapuni qhawariq kasqanku, kay yachaykunata; musuq killapiqa tukuy ima ruwaykunaqa allin riq kasqa, wañu killapiqa mana imatapis ruwayta munaqchu kasqanku, imarayku mana ima churasqapis sumaqtachu puquq kasqa.

Kay yachaykunaqa, qhawarisqanchikmanjina wakin ñapis chinkapunayachkanña, imaraykuchus tatakunaqa manaña wawakunankuwan kay yachaykunataqa riqsichickhankuchu astawanpis qhipa wiñaykunaqa qunqapuckhanku, mana chinkapunapq tatakunawan parlarirqayku, yachaykuna mana chinkapunapq, wawakunankuwan parlarinankupaq qhawarinankupaq kay yachaykunamanta, imaraykuchus p'anqakunapipis qillqasqa mana kanchu.

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

QUIVALE AYLLUPI WARAK'A SIMP'AY

Yachachiq: Remberto Coronado Zarate
Yachaywasi: Hilarion Vides CH

2. QUIVALE AYLLUPI WARAK'A SIMP'AY

2.1 Yachaymanta ruwaynin

Kay ruwaytaqa qillqarinapaqqa tapuykunata tata mamakunata tapurinapaq ruwarikurqa, paykunataq sumaqmanta willarispá karqanku imayna ruwanata, pitaq imaynata chay yachaykuna watamanta wata ñawpaqman apakun chakra llamk'aypi chanta ima pachapitaq warak'a apaykacharinchik kay kawsayninchikpi chanta willarispallataq kanku imaynatataq warak'ata ruwana.

2.1.1 Millma.

Kay yachayta ruwanapaqa ñawpaqta millmata uwijamanta rutuna, chaytataq t'aqsaspa t'isana, chaytataq q'aytuman mismispa juk k'aspisitupi puraqman muyuchina phuchkapijina.

2.1.2 Q'aytu.

Phuchka yanapaywan q'aytuta sumaq t'ullkusqata ruwana, chaytaqa iskaychana tiyan rakhuyanapaq jinamanta sumaqta muchunanapaq, chayjinamanta q'aytuta wakichikun.

2.1.3 Phuchka.

Phuchkaqa juk chunta k'aspimanta nañuchasqa ruwana chanta uranniqpitaq juk p'alta phiruru churakullantaq q'aytu t'ullkusqata jap'inanapaq.

2.1.4 Imaynata warak'a ruwakun.

Tata Gabino Arriaga nisqanmanjina qallarínapaq simp'ayta tawa q'aytuta sumaq t'ullkusqata jap'ina, chaytaq juk ch'utakaski kanan tiyan, chanta kunan p'unchawpiqa thatkiyllawanña tuputa yachanku.

Chay wakichisqaña kaptinkama rinrita ruwana juk ruk'ana tuputa chaymanta ruwanapaq watana, chay rinritataq ima pallqitamanpis jap'ichina jinamanta ruk'ana chakimantapis atisunman jap'ichiyta sumaq waputa simp'anapaq chaytaq ruwakun lasu simp'a jinallataq pisimanta pisi chayanchik simi nisqaman chaytaq kanan tiyan khuskan ch'utakaskipi, niraq chayachkaspataq yapana iskay q'aytutawan astawan rakhuyanapaq jinamanta simita ruwanapaq suqta q'aytuwanña simi p'altita kananpaq chay simitaq kanan tiyan juk wiku tupu allinta rumita jap'inanpaqjina, chaymanta tunpatawan ruwaspaqa chay suqta q'aytuta kikin ñañullamantaq kutichina tukunakama simp'anallapuni, tukuspañataq carreta nisqa jap'inanpaq q'aytuwan mana ajinamanta phaskarakunanpaq sumaqta watana.

Chayta tukuspañataq ñapis wakisqaña llamk'ayman warak'anchikta churanapaq.

Yachay pallasqamanjina tata **Gabino Arriaga** willarikuspa karqa juk umalliq jawariy imayna warak'a rikhurirqa, chay arawitay jinamanta qallarín; unay pachapiqa inkakuna kawsachkaptinkuqa juk awichu karqa nin jatuchaq llamk'anayuq chaytaq rumipuru karqa chanta nisqa ay wawitay imachus kawaq kay rumita chiruman urqurpawaq kay warak'awan nisqa chanta allchhiqa waymiriyta qallarisqa kantuman riychik rumikuna nispa q'aqcharisqa rumiqa tukuy chiruman ripusqanku chanta awichituqa nisqa kay wawayqa manchay kallpayniyuq rumiwanpis kasuchikun nisqa. Chaymanta pachachus inkamantapacha may atiyiniyuq warak'a kasqa.

Kay Quivale ayllupi warak'a ruwasqata uwija michinapaq apaykachanku jark'anapaq apaykachanku, chantapis jatun puquy, pacha puquy killapi maychus saramanta q'alachuta manchachinapaq apaykachakullantaq.

Tata Gabino Arriaga willakusqanamanjina kay yachay warak'aqa unaymanta pachaña inkakunap pachamantaña apaykacharikun.

Qhawarisqamanjina kay ayllupiqa kanku tatamamakuna llamk'ayninkupi apaykacharisparaq kanku, wakin wawakunapis chay warak'ata ruwayta yachanku, jinallamantataq yachaywasi ukhupi yachachiqkuna kay yachay pallaspa yachaykuna ayllu ukhupi aswan kallpacharikuchkanku.

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

**QUIVALE AYLLUP RAYMIKUNAMANTA
KAWSAYNINCHIKMANJINA YACHAYNINCHIKTA
KALLPACHANA**

Yachachiq: Prudencio Polo Saigua

Yachaywasi Kamachiq: Marcelo Quiroga Santa Cruz

3. QUIVALE AYLLUP RAYMIKUNAMANTA KAWSAYNINCHIKMANJINA YACHAYNINCHIKTA KALLPACHANA

3.1 Qallariynin

Kay p'anqa qillqaypi tukuy yuyaykuna yachayman jina llamk'ayta riqsichikun, chantapis kay musuq kamachiy yachay apaykachanamanta, kay Modelo Educativo Socio Comunitario Productivo apaykachanamanta, kay llamk'ayqa tukuy mañaymanjina qillqarisqa kachkan.

3.2 Yachaypa phaskaraynin

3.2.1 Quivale ayllupi pukllay raymi

Kay ayllupiqqa pukllay p'unchawpaq sumaqmanta wakirichikunku, ñawpaqpi pichus jap'ikuq pukllay pukara raymita, runamasikunata yanapanankupaq mink'akamun, kimsa qanchischaw p'unchaw t'aqa kachkaptin aqhata ruwanku, chaymantaqa juk qanchischaw p'unchaw t'aqa kachkaptintaq t'anta, misk'i t'antata, wiskuchu tukuy chayta ruwanku, ñapis chay pukllay p'unchawpi tutamanta warmikuna mikhunata wayk'unku, qharikunataq pukara arkuta sayachinku.

Chay pukaramantaq tukuy imata churanku, misk'i t'antakunata, wiskuchu, masarata, lurasnu, mansana, latanu tukuy kaq puquykunata churanku, chantapis sirpintinawan, phukuchukunawan, t'ikakunawan ima t'ikanchanku, misk'i yakutapis churallankutaq chantapis tukuy pikunacha llamk'achkanku paykunaman aqhata jaywallankutaq.

Ñapis pukarata sayachiyta tukuptinku, pichus pukarata ruwaq mikhunata tukuyman jaywakun mikhuchin ima, chaymanta tukuy machu runakuna aqhata upyayta qallarinku, takiykuna kaptinpi tukuy tusurinku, ajinamanta chay pukarata ruwarinku.

Ñapis ch'isiyayta pukarata ruwaq manachayqa wasiyuq jap'ikuqta mask'an, tarispañaqa paykunaman aqhakunata ima upyachinku, tusuchinku, ñapis chayta tukuyta ruwaspa chay pukara arkuta jaywapunku manachayqa rikuchipunku.

Pichus jap'ikuq mink'akun wawqi masikunata arkuta phaskharanankupaq, phaskaraspañaqa wasinman jap'ikuq apakapun, jinapis chay pachita riqsisqakunaman watakallpata ayllukunankuman jaywanku. Chaymantaqa tukuchanankupaq kacharpayata ruwanku, kacharpayapitaq raymi jap'ikuqman sumaqta jap'inasqa tusurinku, wakin runakunaqa sumaqta takirispas tusurinku, chayllapitaq raymi ruwaqqa lurasnuta, mansanata, kunjitita ima sumaqta qhallarinku, runakuna, wawakuna ima uqharikunku, ajinata chay pukara tukuchakun, chay pukarata pichus jap'ikuq watanpaq kikinta ruwanan tiyan.

3.3 Quivale ayllupi nunakunap p'unchawmanta yachay

Kay ayllupiq sumaqta wakichikunku, Kay nunakunap p'unchawkunapaq ñawpaqmanta wakirichiq kasqanku, qanchis p'unchaw t'aqachkaptin aqhata ruwanku, chantapis turku t'anta wawakunata achkhata ruwanku, chaytataq nunap p'unchawpiqa sumaqmanta aya wasipi jinataq aya p'ampapi mast'aspa ch'allarinku.

Juk p'unchaw ayamarq'ay killa tukuy runakuna wasinkupi khuskan p'unchawkama mikhunawan, mast'akuwan nunakuna chayamunanta suyanku, ch'isinpitaq aya p'ampana wasiman rispa ininimunku, q'ayantintaq wasinkupi mikhunata, t'anta wawakunata, wiskuchukunata, misk'i t'antakunata ruwasqankuta jaywakunku, sumaqta yuyarispas pichus wafuqmanta chaypitaq tukuy p'unchaw sut'iyankama ch'allanku kukatawan, nunapaq inininku akullinku.

Q'ayantintaq wasinkupi chay jamp'ara mast'asqata juqharillankutaq, tutamanta wasipiq achkha mikhunata

wayk'unku, khuskan p'unchawtataq tukuy runamasikunaman mikhunata mikhuchinku, chantapis aqhata tukuy runaman sumaqta upyachinku, ñapis ch'isiyaytañaqa kutin kutinta nunapaq inininku, chaymantaqa ininispas jaywaku jaywaspa t'anta wawakunata misk'i t'antakunata panalata ima juqharispas tukuy runaman tarpachinku, ajinamanta tukuy nin t'anta wawakunata juqharispas jaywaspa tukuchinku, tukuy runakuna kay ayllumanta watukuq rinku, chantaqa tukuy runakunaqa sumaqta aqhata upyanku, ajinamanta kay ayllupiq nunakunap p'unchawta yuyariq kasqanku.

Chay tukuytawantaq musuq nuna kaptinqa jamp'aramanta tukuy ima puchusqanta jawapi ruphachinku, mawk'a nuna kaptinqa lutu lluch'uyta ruwanku.

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

NAUNACA AYLLUPI QHURA JAMPIWAN UNQUYKUNATA JAMPIKUNAPAQ

Yachachiq: Rossemary Zarate Aguilar
Yachaywasi: Santa Rosa de Lima

4 . NAUNACA AYLLUPI QHURA JAMPIWAN UNQUYKUNATA JAMPIKUNAPAQ

Wurraja Jampi

- Mana samay atiqpaq (Problemas respiratorios.)
- Ukhu k'ajay (Fiebre) – ch'uju (tos)
- Yawar apaptin nanaypaq (Dolores menstruales)
- Luluki unquy (Enfermedad de pulmonar)
- phukuchu uqhu nanaypaq (Problemas de vejiga)
- Yawarta llimphuyananaq (Purifica la sangre)

Wira wira Jampi

- Chirisqapaq (Para combatir resfríos)
- Ch'ujupaq (tos)
- Tukuy ima samay unquykunapaq (malestares respiratorios)
- Sinch'i rumarisupaq (Catarro crónico)
- Uma nanaypaq (Dolor de cabeza)
- Sanqa tunquiripa (Bronquitis)

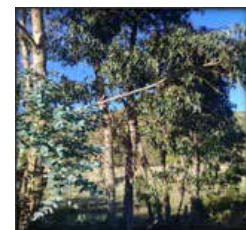
Mansanilla Jampi

- Tukuy ima samay unquykunapaq (malestares respiratorios)
- Wiksa nanaypaq (dolor de estómago y cólico)
- Yawarikuy killapaq allincharin. (Estimula la menstruación)
- Mayllanapaq ima (Sirve para lavar heridas)
- Laq'akunapaq (poner fomentos o cataplasma)
- Punkisqakunapaq (inflamaciones)
- Imaymana mayllaykunapaq (Sirve para colocar enemas)

Kalistu (Eucalipto) Jampi

- Sanqa tunquri (Bronquitis Pulmonar)
- Ch'ujupaq upijampi (jarabes para la tos)
- Q'ututa wikch'unapaq (Elimina las flemas de los pulmones)
- Rumarisu (Catarro)
- Surk'a unquy (Tuberculosis)
- Siksiykunapaq (Irritaciones)
- Q'ichalirapaq (Diarreas)
- Punkiyta tiyaykuchinanapaq (Desinfectante)

Pinu Jampi

- Surk'ata phasqaran(descongestiona los pulmones)
- Qhuñata qharqumun (expulsar las mucosidades)
- Ch'ujuta pisiyachin (Disminuye la tos)

- Upijampita ch'ujupa ruwanapaq (Se utiliza para la preparación de jarabe para la tos)

Wiyulita (violeta) Jampi

- Chirisqapaq (resfriado)
- Ch'ujupa (Tos)
- Kallpachakunapaq (Energético)
- Ulceras
- Wiksa t'ikwasqapaq (Gastritis)
- K'irisqata mayllanapaq (Para lavar heridas) Tullu nanaypaq (Reumatismo)
- Saqra wayrapaq (Mal viento)
- Nanasqapaq (para dolidos)
- Punkiykunapaq (Antinflamatoria)
- Ankukunapaq (Nervios)

Wapuru (Boldo) Jampi

- Ch'ujupa (para la tos)
- Chirisqapaq (para el resfrió)
- Uma nanaypaq (dolor de cabeza)
- Rumarisupa (Catarro)
- Tullu nanaypaq (Reumatismo -artritis)
- Ankukunapaq (nervios)

Qharwinchu (Cardosanto) Jampi

- Jisp'anapaq upyana (infusión para hacer orinar)
- Jump'ichinapaq (para hacer sudar)
- Ukhu q'ajaypaq (para la fiebre)
- Upijampita ch'ujupa ruwanapaq (para preparar jarabe para la tos)
- Sirk'a unquypaq (para enfermedades de los pulmones)
- Llawsakunata phukuchu uqhumanta wikch'unapaq (Elimina las flemas de la vejiga)

CH'UJUPAQ UPYANA

Nakuna

✓ Wira wira suqta chunka aqnu	(60 g de wira wira)
✓ Wapuru kimsa chunka aqnu	(30 g. de boldo)
✓ Kalistu kimsa chunka aqnu	(30 g. de eucalipto)
✓ Wurraja tawa chunka aqnu	(40 g. de borraja)
✓ Mansanilla kimsa chunka aqnu	(30 g de manzanilla)
✓ Wiyulita iskay chunka aqnu	(20g. de violeta)
✓ Pinu iskay chunka aqnu	(20 g. de pino cipre)
✓ Qarwinchu iskay chunka aqnu	(20 g. de cardosanto)
✓ Tukuynin qhura ch'aki	(todas las plantas secas.)

Wakichiynin:

1. Ñawpaqta qhura jampita wakichina, nakuna, tukuynin ch'aki kanan tiyan.
2. Chaymantaq tukuynin qhurata t'unallata kuchunawan k'ipana.
3. Tukuyninña kaptin k'ipasqa, jinallataq llasanmanjina yuyarispawakichikun, tukuyninta juk chuwapi chhapuna.
4. Tukuchanapaq wayaqitakunaman sutintawan ima churana, jinallataq siraykuna.
5. Wakisqa kaptin ranqhamuna.

Yachaypa chaninchaynin

Ñuqanchik chakra patapi tiyakuqkunajina kay tukuy laya unquykunamanta qhura jampikuna sutikunata yachananchik tiyan, wasinchikpi apaykachanapaq, wakin kutipi mana allintachu apaykachanchik.

4.1 Chayta kawsayninchikmanta qhawarispawakin suti unquykunamanta waturinapaq

QHICHWA SIMIPI UNQUYKUNAQ SUTIN	
Castellano	Qhichwa
Fiebres - calentura	Ukhu k'ajay
Catarro	Rumarisu
Resfrio	Chirisqa
Bronquitis	Sanqatunqur
Amigdalitis dolor de garganta	Kunka nanay
Dolor de cabeza	Uma nanay
IRAS E. respiratorias agudas	Kustadu
Abscesos (acumulación de Pus)	Q'iya tantasqa
Forúnculos	Ch'upu
Dolor de muela	Kiru nanay
Dolor de oído	Ninri nanay
Paludismo - escalofríos	Chukchu - Chiri chiri
Bocio	Q'utu
Colerina	Arriwatu

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

QHICHWA SIMIPI UNQUYKUNAQ SUTIN	
Hongos en la piel	Kancha kancha
Cálculos viliares	T'una rumi jayaq'ipi – k'iririn uqhupi
Manantial	Pukyu
Tiricia - enfermedad de pena	Amartilu
Espanto - susto	Mancharisqa
Cistitis	Jisp'ay p'iti
Cólico	Sinch'i Wiksa nanay
Conjuntivitis - mal de ojo	Ch'uqñi – ñawi unquy
Contusiones - golpes	Q'uyu
Locura	Qhayqa
Diarreas	Q'ichalira
Estreñimiento	K'iskisqa
Vólvulos - empacho	Wiksa punkiy
Purgación - flujos	Yuraq apay - lujus
Llagas en los labios	Llik'q'a lámpara
Alergia	Mara
Hemorragias	llawar apay
Dolores menstruales	Yawar killa - yawarikuy
Fracturas	Tullu p'akisqa
Luxaciones	Tullu q'iwisqa
Riñones	Luluk'i unquy
Desnutrición	Urijasqa
Sífilis	Jatun unquy
Parálisis facial	chullpa wayra- saqra wayra- sullu wayra
Parasitosis	K'uykakuna
Pecas en la cara	Mirkha
Dislocación del coxis	Siki chupasqa
Heridas - cortaduras	K'irisasqa
artritis - hinchazón	Punkillisqa
Anemia	Qasawi
Calambres	Ch'upa tunuyay
Insomnio – falta de sueño	Ch'ikmiy
Hígado	Kukupi unquy
Reumatismo	Tullu nanay
Tuberculosis - tisis	Surk'a unquy

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

QUIVALE AYLLUPI AYNIMANTA MINK'AMANTAWAN YACHAY

Yachachiq: Edwin José Salvatierra Mollo

Yachaywasi: Hilarión Vides Choque

5. QUIVALE AYLLUPI AYNIMANTA MINK'AMANTAWAN YACHAY

5.1 Yachay phaskaraynin

Quivale ayllupi unaymantapacha achkha ruwaykunata apaykachanku llamk'ana patapi maypichus runamasikuna yanapanakuspa allinmanta sunquchanakuspa, yuyaychanakuspa kawsakuq kanku, chantapis pachamamata yupaychaspa allin puquy kanampaq, chayjinamanta kay yachayta runamasikunamanta mask'akun yachaywasi ukhupi yachaqaqkunawan umallirispas yupaychanapaq chantapis mana chinkanampaq yuyaykuna llaqta ukhupi. Kay ruwaykunataq kachkan ayni juknintaq mink'a:

5.1.1 Ayni

Kay yachay qhichwa suyupi unaymanta pacha allinmanta apaykachaq kanku kay pachakunapi chantapis, ñawpaq runakunaqa willarikuspa kanku imaynamantataq kay llamk'ayta apaykachanku. Kay llamk'aytaqa runamasikunaqa ayllu ukhupi astawan utqayta ima ruwaytapis tukuchanankupaq jinamanta kay ayllupi allinmanta apaykachaq kanku, sara, riwu, papa, tarpuypi chanta wakin llamk'aykunapi ima.

Kayqa iskay, kimsa manaqa achkha runa qutucharikuspa juk llamk'aypi utqayllata tukucharpanapaq rimanarikunku.

Juk p'unchaw llamk'ayta yanapamuq juk runamasiq llamk'ananman rinku, qhipan p'unchawta jukpaq llamk'ananmanñataq llamk'amuq rinku, jinamanta tukuchanankukama pikunachus qutuchakunku kay llamk'ay ruwakunanpaq chaypi wasiyuqqa mikhunata jaywakun, ayniqa runamasipura yanapanakuy chanta kay pachapiqa qhichwarunajina yanapanakunanchikpuni tiyan.

Kay llaqtapi kay aynitaqa pisi pisita apaykachankuraq yanapanakuspa llamk'ana patapi chaymantapacha yuyaypiqa allinmanta kawsay khuyanakuspa runamasipura chantapis pachamamawanpis tukuy ima puquykunata juk q'uwwan pachi nispa quwasqanchikmanta kutichinchik.

5.1.2 Mink'a

Kay llaqtapi tiyakuqkunawan mink'amanta parlarispa, paykunaqa ninku ñawpaq runakunaqa juk llamk'ayta utqhayllata tukuchanapaq ruwaq kanku.

Chantapis kay llamk'aypiqa mana kutichiy kanchu manataq junt'ay kanchu, imaraykuchus picha llamk'ayninta utqayllata tukuchanapaqqa rin pikunachus muyuyninpi tiyakuqkunaman mink'arimuq, chaypitaq kukata jaqt'arikuspa ruwayninta yapanampaq willan, chaypitaq wasiyuptaq aqhata ruwarikun chay p'unchawpi upyarinankupaq, chantapis allin mikhunata wayk'urillankutaq chay mink'asqa runakuna allinmanta tukuy sunqu llamk'arinankupaq.

Kay ruwaykunaqa astawan wasi ruwaykunapi ruwakun chaypi allinmanta yanapanakuspa unay runakunaqa kawsarikuq kanku.

Kay iskay ruwaykunaqa runamasikunata allin kawsayman purichin imarayku yawarmasi ukhupi chantapis llaqta ukhupi sunquchan yanapanakuspa khuyapayanakuspa kawsanankuta.

Jinallamantataq pachamamawanpis allin kawsayman churan pachikuspa kay jallp'a patapi tukuy imaymana puquya jaywawasqanchikmanta, paykunaqa kutichinapaq juk jaywariyta jaywanku chaytaq kachkan q'uwa chaytataq tutamanta alkulawan, aqhiawan kukawan ima ch'allarispa ninapi ruphachinku.

5.2 Yachaypa chaninchaynin

Kay yachaykunaqa kay ayllupiqá pisillapi ruwakunraq, chantapis yachaywasimantapacha kay ruwaykuna riqsichikun mana chinkanampaq imaraykuchus kay ruwaykunapiqa khuyanakuy qhawakun yanapanakuy allin kawsanapaq kachkan.

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

CARAPARI PAMPA AYLLUPI KAÑA PUQUCHIYMANTA YACHAY

Yachachiq: Hipolito Carrillo Cutipa
Yachaywasi: Villa 1° de Mayo

6. CARAPARI PAMPA AYLLUPI KAÑA PUQUCHIYMANTA YACHAY.

6.1 Yachaypa phaskaraynin

Ñawpaqpi runakunaqa jallp'ata llamk'anankupaq wakichinku, chaypaqtaq chay machiti, jacha nisqawan chaquyta qallarinku, chaymanta ch'akiptin chay chaqu ruwasqa, ninawan ruphachinku, chaymanta llamk'ana k'uchuta pallqakunata sayachispa sirkuta muyuchinku.

Qhipanpitaq pikuwan allaspa sach'akunap saphinta jurqhuspa wikch'unku, chaymanta larq'ata mayumanta pikuwan allaspa, palawan tukuy ima q'upakunata wiqch'uspa kanku ajinamanta jurqhumunku, chanta llamk'ana jallp'ata yakuwan qharpanku, tumpa ch'akiriptin armawan chanta yunta ima llamk'anku.

6.2 Jawkaykusi killapi kaña llamk'ay

Kunanqa runakunaqa kamillukunata kichanku, chaytaq juk thatki tupu (juk kapa) kanan tiyan, jinaspa qharpanapaqjina kanan tiyan: mana utqhayta rinanpaq, manataq anchata yaku sayanampaq, chulluykurinanpaqjina kanan tiyan.

Ñapis chay kamillukuna wakisqaña kaptin, kañata sumaq ñawiyuqta jurqhumunku, chaymanta iskay ñawikunayuqta machitiwan k'utunku, jinamanta iskay, iskayta sapa juk kapapi jallp'awan p'ampakun. Kaña mallkiy tukuytawantaq yakuwan qharpanku allinmanta p'uturimunampaq chanta wiñarinampaq ima.

6.2.1 Rasphiyu ruway

Iskay, kimsa killanman juk mink'api chay kaña raspiyu ruwakun.

6.2.2 Lumiyu ruway

Wiñasqamanjina tukuy runakuna lumiyu nisqata ruwanku.

Jinata runakunaqa kañata puqurichinku, watanmantaq chakrayapuy killakunapi kañata ch'unqanankupaq ranqhayta qallarinku, chanta kawallukunawan TRAPICHI nisqapi kutarinku, chaymantaqa misk'ita, chankakata ima ruwanku.

6.3 Yachaypa chaniynin.

Kay yachaykunaqa manchay sumaq kachkan, jinapis mamakuna chanta tatakuna allin ñawiwani

qhawarispa kanku, imaynamantachus ñawpaqman apanankupaq.

T'ukurispasunqu uqhumanta pacha nirinkutaq, kay yachaykuna mana chinkananpaq imaptinchus kayqa kawsayninchikmanjina kachkan.

Umalliqkuna tukuy chiqanmanta wakichina kanman, chay wakichiy, chaywan atisunchik jatuchakunapi kañata puqurichiyta chanta achkhapi misk'ita,

chankakata, tragu nisqata ima ruwasunman, jinaspa ranqharisunman tukuyniqman. Chaytaqri ayllunchikta wiñachinman tukuy imapi.

6.4 Kañamanta takiy

Qillqaq:

Yemer Esquivel Serrudo
Josue Arriaga Varas
Luz Clarita Esquivel Roque

- ✓ Kañata lantani salaki
- ✓ Misk'ita ruwani
- ✓ Misk'ita ruwani salaki
- ✓ Llaqtaman apani

- ✓ Kaña dulce imilla salaki
- ✓ Kaña dulce rica
- ✓ Para que me muelan salaki
- ✓ Para hacerme miel

- ✓ Kay uran mayupi salaki
- ✓ Yaku wisikuni
- ✓ Jamp'atu waqanku salaki
- ✓ Mana qhasipaqchu.

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

QUIVALE AYLLUPI PHULLU AWAYKUNAMANTA YACHAY

Yachachiq: Rosse Mary Copa la Madrid
Yachaywasi: Hilarión vides Choque

7. QUIVALE AYLLUPI PHULLU AWAYKUNAMANTA YACHAY

7.1 Yachaypa phaskaraynin

Ñuqa parlarisqaykichik phullu yachay awaymanta, Quivale ayllup chiqanpiqa warmikunaqa chakrayapuy killapi millma rutuyta qallarinku imaqtinchus kay killapiqa pacha quñirimunña.

Chiri pachapiqa mana rutunachu imaqtinchus uwijaqa q'ala q'alalla kaspa chiriwan wañupuyta atinkuman. Chayrayku ancha ruphamuptillan rutuna tiyan.

Rutuytawantaq millmataqa t'aqsamuna tiyan, t'aqsaytawantaq ch'akichina, chanta ch'akisqantawantaq t'isana tiyan urq'uspa phichukunanta, chantapis juk muyituta aysarispas aysarispas ruwana tiyan phuchkay qhallarinapaq.

Phulluta ruwanapaqqa ama ancha ñañuta phuchkanachu mana chayqa rakhu rakhullata phuchkawan phuchkana, junt'achispa iskay phuchkamanqa iskaychana tiyan q'aytuta juk murq'uman khiwina tiyan, khiwiytawantaq k'antina pacha.

Tukuytawan k'antiytaqa, juñi phuchka ruwana t'aqsana tiyan chantaqa wakin juñi phuchkataqa tiniña tiyan wakintataq yuraqlata saqina, imaptinchus awata ruwaytawanqa, sutikuna watakun imaymana pallaykunayuqta chaymanta watiqmanta juñi phuchkata atinapaq tiñiyta ruwana tiyan.

Tiñinapaqqa yakuta t'impuchina, chaymantaqa limunta churana tiyan, milluta chantapis añelina tiñinakunata q'aytukunata llimp'icharinapaq, jinapis ama ancha unayta q'aytukunata kachinachu imaptinchus watasqa kaqkunata atiykunman chayrayku pisillata t'impuchina.

Watiqmanta pampa awana kapunawanchik tiyan mana chayqa ruwana sayaykunapaqqa iskay saya awanakuna, tawa kinray awanakuna, illawa, luk'i, mini, chhapina, wich'una, iskay wachkha pata saya awanakuna watanapaq ura saya awana watanapaqqa iskay liyukunawan awayta qhallarinapaq watananchik tiyan Phullu awaymanta yachayninta mama Marina Ballejos willariwaspa karqa.

7.1.1 Ukhunchariy imayna ruway willapay kasqanmanta

Kay awaykunaqa chinkaripuqman rikch'akun imaptinchus manaña wakin wawakunaqa munankuchu yachakuyta away yachaymantaqa, chay yachaykunataq mamakunamanta paykunawan atinman wafupuyta mana paykuna yachayninkuta yachachiptinku.

Kay phullukunaqa manchayta chirimanta jark'awanchik, may walliq tukuy imata yachakunanchik imaptinchus kay yachaykunaqa yachayta astawan kawsayninchikmanta yachananchikpaq yanapawanchik.

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

QUIVALE AYLLUPI SARA AQHA RUWAYMANTA YACHAY

Yachachiq: Juan Carlos Choque Ramos
Yachaywasi: Hilarión vides Choque

8. QUIVALE AYLLUPI SARA AQHA RUWAYMANTA YACHAY

8.1 Yachaypa phaskaraynin.

8.1.1 Wiñapu ruway

Chay ruwayqa churakunman jatun wirkhikunapi jinamantapis ruwakullanmantaq waqkunapi ima, sara chulluchikun iskay kimsa p'unchawkama, jinataq wak jak'uwan mana asna q'apananpaq tikrana kanman saphikunan wiñaramunankama.

8.1.2 Wiñapu:

Sarata saphichay wiñaramuynin yakuwan chulluchisqamanta ruwayqa kanman. Wakin chiqanpi sarata puñunampaqjina churakun, puñunata ruwanku achira, aliso raphikunamanta sumaqta tapaykuspa wayra chanta k'anchay mana chayananchu tiyan, chaymanta tawa p'unchawmanta wiñaramuyta qallarín, chay p'unchawkama yakuwan chhallunan tiyan manataq ancha juq'u kananchu tiyan, chantapis atinman qhurwariyayta; qanchis p'unchawmanta wiñaray tukuchan.

8.1.3 Ch'akichiy:

Kay ruwayqa kanman mana sara ismunanpaq, qhurwariyan chayqa mana allinchu kanman. Jinamantapis chay ch'akichiy kusa kutanapaq.

Chaymanta wiñaramusqanmanta intiman churanku manataq chiqan jallp'aman churasqa kananpaq phullukunata pampaman mast'arpana, sumaq p'unchaw intiuyuq kanqa chayqa iskay kimsa p'unchawpi ch'akinman, mana chayqa tawa, phichqa p'unchawkama kanman, sumaqta paramanta jark'ana.

8.1.4 Sara kutaymanta apaykachaymantawan:

Sara ch'akichiytawan kutarpana, chaypis sara ch'akiña kaptin aswan kusa kutanapaq.

8.2 Yachaypa chaninchaynin

Chay jak'u kutasqa muqch'isqa karqa, kay llamk'ay aswampis karqa wawakunapaq jinamantataq sipakukuna warmikunapis ruwallaqtaq kanku chaypaq mana k'ara, jaya mikhunata mikhunankuchu tiyan.

Chay jak'u chaqrusqa thuqaywan muk'u sutiyuq jinamanta chay muk'usqata intiman churasqa ch'akichinku.

Chayachiyanta, ch'umaymantawan puquchiymantawan:

Chayachiypi, kay ruwaykuna kanman sapa suyu jinataq sapa ayllu yachasqanmantajina, chantapis yawar ayllupipis ruwallankutaq yachasqankumanjina.

Chayqa kay chiqanpi q'unchapi t'impunankama chayachikun, jinamantataq wak wirkhikunapi chaymanta ch'umakun, puqunankama suma qhatasqa waqaychakun, chantapis yapaykunkuman misk'ita suma puqusqa kananpaq, chaymantaqa aqha upyanapaq pacha tukuy laya qutuchaypi aswanpis raymikunapi. Astawampis pachamaman tukuy ima quwasqanchikmanta pachikunchik, ch'allarikunchik ima.

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

JOYA AYLLUPI LATANU LLAMK'AYMANTA YACHAY

Yachachiq: Willy Saigua Córdova
Yachaywasi: Silverio Choque T.

9. JOYA AYLLUPI LATANU LLAMK'AYMANTA YACHAY

Yachaypa phaskaraynin

Latanu puquyta llamk'arinapaqqa ñawpaqta jallp'ata mask'arina, chaytaq kanan tiyan sumaq k'acha jallp'a llink'i atipasqa chayjina jallp'akunapi kay puquyqa sumaq qhallallarin.

Jallp'ata tarispaña wakichiya qallarina, llamp'ucharispa sumaq ukhu phutukunata ruwakun, tawa puriy karunchasqa juk phutumanta wak phutuman, jutk'umanta allakunan juk runaq muqunkama ancha pisikaspas.

Chay phutukunata ruwaspañataq ñawpaqtaqa sapa phutupaq sach'a wanuta mask'arina, chaytaq yanaparin tukuy latanu llamk'asqanchik churasqanchik sumaqta p'utumunanta chanta yanapan wiñaynimpi ima. Chanta wanuta churaspaña sapa phutukunaman, latanu mallkita maskhamunallataq chay sapa juk phutupaq chanta urqhuna wak latanu saphinmanta sumaq waqaychaspa mana ancha maqasqa llusqinanaq.

Chantataq chay latanu p'utuykunaqa kanan tiyan saphiyuqpuni mana saphin kaptin mana saphikunchu qhasillapaq jallp'aman p'ampanchikman.

Ñapis wakisqaña kaptin chay phutukuna churayta qallarina, sapa phutuman ñawpaqtaqa chay sach'a wanuta, patanmantaq juk puqtuyta churaykuna, churaspaña chay latanu mallkita patanman jallp'awan qhatana tiyan.

Tukuy latanu p'utuykunata p'ampaykuptinchikña ajinata manchay k'acha rikukun, jinamanta wawakuna yacharikunku maychus kachkan chay jatun yachay kay latanu llamk'aymanta, chanta puquchiymanta jatuchakuna chanta misk'ita sumaq puqunampaq.

Tukuy latanu mallkikunata sumaqta p'ampaykuytawan patanman yakuwan qharpakun tata intip ruphayninwan mana ch'akinampaq chanta mana wafñunanpaq ima, ajinamanta sumaqta tukuy latanu mallkikuna churasqanchik kawsananpaq.

Wiñasqanmanjinataq chay latanukunataqa qhuranta urqhuna, llimphitutapuni jap'ina chaywantaq chay mallkikunaqa sumaqta pataman wiñarinku utqayllata uqharikunku ima.

Ajinata qharpana allinta qhawaptinchikqa sumaqta latanu kaqkunaqa wiñanku, qhawarisqanchikmanjina laqhirikuyta qallarín.

Wiñasqankumanjinataq chay ch'akiq laqikunata sapa latanu sach'amanta

kuchunawan kuchuspa jurqhuna mana latanukunata maqaspa sumaqta waqaychana, chaywanqa paykunapis sumaqta runayarinku pataman manchayta uqharirikunku.

Kaypi ñapis latanukunaqa puquyta qallaririchkanña, atinkichik qhawariyta imaynata allinchu manachu puqurichkan.

Kaypitaq latanu jatun puquyta, wiñayta astawan sut'itaña ñawiriyta, qhawayta ima atinchik.

Latanu puquykunapi ñawiriyta qhawariyta manchay sut'imanta atinchik, ñapis chay k'utuna pachamanña chayaykuchkaptin, q'illumirayña rikukun chayqa ninayan jurqhunapaq yuranmanta allillanña.

Kunan kay kutipi ñawirisun imaynata latanup sach'anmantapacha puquyninta jurqhuna, kaypi juk wawa latanu kaqta yuranmantapacha jurqhurichkan.

Chanta jukta jurqhuytawantaq latanutaqa jallch'amuq juk q'uñi chiqanman apana, chaypiqa latanu puquykunaqa q'illuyarinqa ajinamanta qhawarisunman kay lantikunapijina.

Chantataq sumaq q'illituña kaptinqa misk'ita mikhuykuriyta atisunchik. Latanu puquyta llamk'anapaq runakunaqa kay ruk'awikunata arawata lampatawan apaykacharinku.

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

SERIPONA AYLLUPI KAMUTIMANTA MISK'I LAWA RUWAY

Yachachiq: Lidtzy Zarate Mendoza
Yachaywasi: Aniceto Arce

10. SERIPONA AYLLUPI KAMUTIMANTA MISK'I LAWAWAY

10.1 Yachaypa phaskaraynin

Ñawpaqta Seripona ayllumanta tata mamakuna manchayta kamutita puquchik kanku, chaywampis unayqa imapis puqullaq kunantaqri pisillataña puqun, mallikunatapis khurulla mana saqinchu allinta puqunanta.

Ñawpaqpi kamuti tarpunapaqqa sumaqta jallp'ata wanituwan miknusqata allinta puqunanpaq wakichina, p'utumuptinta qhurana, qharpana chantapis suqta killamantajina ñapis rutunkuña uchhikanta mana ch'ampakunampaq chaymantataq chukchukawan allarinku, jinapis kay allayqa mana ancha sayk'uy ruwaychu.

Allasqaña kaptin wayk'unapaq mayllarina chanta qallarina misk'i lawa ruwayta, jinapis wakin mamakunaqa misk'i lawata ruwanku.

Kawramanta willallita ch'awarinku chanta mankapi kanilayuqta t'inpuchinku, kamutita qharanta lluch'uytawan k'allusqata jich'aykuna chay willalli mankaman khuska t'impurinankupaq sumaq kamuti q'itayanankama, sankhuña kaptin mankata jurqhuna tumpata misk'ichanawan misk'icharina chaymanta chuwapu qharakuna chaytaqa t'antawan manaqa jinallata mikhurina.

Seripona ayllupiq imaymana mikhuykuna kamutimanta ruwarillankutaq chaywampis tata mamakuna tukuy ima mikhuy puqusqanmanta pachamaman pachi nispa ninku chanta sapa watapis tarpurillankupuni.

10.2 Yachaypa chaninchaynin

Kay misk'i lawataqa mamakunallaña ruwaspa kachkanku wakin mamakunaqa pisita ruwanku wakin wawakunapis millachikunku allin allillantaña mikhuyta munanku, fidios, arrus, runtu, aychakunallataña munarinku jinapis chay mikhuykunaqa mana waliqchu unquyllaman apan, mana kallpatapis churanchu, unay runakunaqa mana anchata unquqchu kanku, kay puquykunata mikhuspa sumaq kallpayuq karqanku, chaypapqa yuyarispallapuni ñawpaq puquykunanchikpi sumaq yuyayniyuq, kallpayuq kanapaq.

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

NAUNACA AYLLUPI AWAYKUNAMANTA YACHAY

Yachachiq: Rimberty Flores Zeballos
Yachaywasi: Santa Rosa de Lima

11. NAUNACA AYLLUPI AWAYKUNAMANTA YACHAY

11.1 Yachaypa phaskaraynin

Yachanchikijina kay chirimit'a chanta kay pawqarmit'a qhallariyninkama, mamakuna awaq churakunku, imaraykuchus uywakuna mana qhawanchu, manaraq jallp'aqa llamk'anachu imarayku samakuchkan.

Yachay wasipi llamk'anaqa, qhallarin yachakuqkuna yachayninkumanjina, chantapis kawsayninkumanjina qhawanchu, chayta t'ukurispas tukuy yachaqakunawan awanamanta yachaykunata t'inkiriyku, t'unarispas tupukunamanta, ruk'awikunamanta, chanta chaypi pisita riqsisqankuta qhawarini, pisita yachasqankuta chay yachay awanakunamanta.

Sapa yawarmasi ukhumanta pacha tukuy imata awanakunamanta mask'akipaspa qallariyku.

Tukuy awaykunamanta mask'akipasqaykuta tantaspa tinkunarichiyku, yachakuqkunaqa ninku awanaqa ch'aki k'aspi karaparimanta ruwakuq kasqa, kina kina k'aspi luk'i ruwanapaq, t'itira k'aspitaq sak'asiyapaq, llama tullu wich'unapaq, yarwi p'itanapaq, liyus mat'inapaq, waskha watanapaq, chantapis ninku willmata uwijamanta rutuspa phuchkanku chantaqa k'antiku, chaymanta qhipanpitaq chay q'aytukuna, milluwan chaqruspa, limunwan manachayqa k'arku aqhawan, wakin q'aytuqa ñawpaqta watanku sutikunata llimp'ikunawan t'ullpunku chantapis tukuy laya pallayta ruwanku.

Jinallamantataq ninku tupukuna kay awakunapiqa, mamakuna wikupi churanku, k'aripi, t'aqllapi, yupaspa ruk'anakunawan, kuartiyaspa, chuta k'aspipiwan, chayjina willaykuna tukuy chiqamanta jamurin; chanta tapuriptiykama imaynataq chhapina, imaynataq chay luk'i tukuyninku ch'inyakunku, jatumpi rikuriy jatumpi yachamuq, jatumpi riqsimuq sumaqa allin kanman nini, chay jinamanta mama Teofilap wasinman parlanariquq rirqayku.

Chayaytawan imamanchus risqaykuta willariyku, pay awasqanta yacharqaykuña, chaymantaqa sumaqa yupaychaywan willarinawaykuta mafariyku jinaspataq tukuy imitanta awanamanta riqsichinawaykuta, payqa sapa jukta rikurichispa rikurichispa manchay sumaqa willariwayku, willawasqaykumanjina tinkunarichiyku maychus chay yachaykunata wasinkumanta apamusqankuwan, chaywan khuska rikurichispa chay pacha tupukunamanta nispa kayqa k'utuna, kuku, sach'a, chantapis waqkunata llama ñispa, chaypi qhawariyku llimp'ikunata imaynatachus k'achituta k'uychiman tinkurisqatajina tinkurichisqa willariwayku.

Chay ruwayta tukuchaytawan yachay wasiman kutimpuspa sumaqa yachaykunata jap'isqaykumanta t'ukuriyku, yuyaycharikuyku ima, imaynatataq mamakunaman rispa yachay wasiman paykuna apaykachanku allinta tupukunata, llimp'ikunata chaqrurinku, pacha tupukunata ruwarinkutaq, pachakunata sumaqa apaykacharinku, jinaspataq sumaqa yuyayninkuta phachkarisqanku. Awaykunata ñawpa tata mamakuna unaymantapacha ruwaq kasqanku.

Ayllu ukhumantapacha tukuy laya ruwaykunata sumaqa yachananchik, riqsinachik tiyan, chantapis wakllaqtakuna purisqanchikpi ima tukuy sunqumantapacha yachaykunataqa jap'ina, imaraykuchus wakichisqa kana tiyan tukuy laya kawsayta atipanapaq allin kawsayta mask'aspa.

Kunan kawsaynichikpiqa kayjina yachaykuna allimanta chinkapuchkan, imarayku jatuchaq puquchiy wasikunamanta tukuy ima llusqsimuchkan, chaynipta nuqanchik yachaykunanchikta chinkachichkanchik, kay qhipa wawakunaqa manamin imata ruwayta yachachkankuchu, k'achanchakuyllamanña rinku manataq maymantachus kanku chayta kallpachankuchu.

Sumaq walliq ñuqanchikpa yachaykunata yachay wasipi llamk'aykunawan khuskachariy kanman, imaraykuchus yachakuqkunata allinmanta kawsayninchikmanjina qhawarichin.

AY PALOMITAY POR VOS VIDITAY

Naunacamanta kayku ay palomitay
Takiriq jamuyku por vos viditay

Takiriy takimuy ay palomitay
Ñuqa takirisaq por vos viditay
Kawsayninchikmanjina ay palomitay
Q'ipiyta phaskasun por vos viditay

Millitu millitu ay palomitay
Asnichay asnan por vos viditay
Macharisqa llugalla ay palomitay
Asnan asnan purin por vos viditay

Awani awani ay palomitay
Wuru karunata por vos viditay
Sunsu llugallitu ay palomitay
Sup'iykuna kanki por vos viditay

Willmakunaypatapi ay palomitay
Wallpakunay wachanku por vos viditay
Willakuy llugalla ay palomitay
p'akirpasqaykita por vos viditay

Takini takisaq ay palomitay
Mana qunqanawaykipaq por vos viditay
Maytaq chay imilla ay palomitay
Supaypis apachun por vos viditay

Kimsa llimp'i q'aytu ay palomitay
Aqhawan tiñisqa por vos viditay
Kay imillitakunaqa ay palomitay
Kimsa awakunayuq por vos viditay

Machamunaykama ay palomitay
Punchuy thutaykusqa por vos viditay
Kay imillakunaqta ay palomitay
Khuñan suruykusqa por vos viditay

Awata ruwani ay palomitay
Rakhu rakhituta por vos viditay
Ñuqa qharisitu ay palomitay
Punku jayt'aq chakisitu por vos viditay

Nastita anastita ay palomitay
Takirqapuykuña por vos viditay

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

QUIVALE AYLLUMANTA UMALLIQ JAWARIY, PAQARICHIQ JAWARIYPIWAN RIQSINAPAQ

Yachachiq: Emeliana Zarate Onofre

Yachaywasi: Hilarión Vides Ch.

12. QUIVALE AYLLUMANTA UMALLIQ JAWARIY, PAQARICHIQ JAWARIYPIWAN RIQSINAPAQ

12.1 Ñawpaq willay

Kay Quivale aylluqa achkha yachayniyuq kasqa, maychus tata mamakuna willakusqankumanjina, kay yachaykunamanta jinata ñinku, tata mamakunaqa sumaqtaraq yachayninkuta wawakunankuman willaqkanku, kunanqa chay willayta jap'iqasqankuta manaña wawakunankuman kay pachakunapiqa willankuñachu, chayniqtaqa tukuy yachaykuna pisimanta chinkapuchkan, wakin tata mamakunaqa waturiqtinchisqa willakuyta manchikunku, imaraykuchus yachaykunaqa chinkaspa jinaña kachkarqa, mana pipis yachayninchikta yachaqayta munankuñachu.

Chantataq kay p'unchawpi sumaqmanta qhawarikun atinapaq llamk'ayman churakuyta, tukuy runamasikuna imaynatachus kay yachaywasi Ayllu Warisata llamk'asqanmanjina. T'ukurisqamanjina kay p'unchaykunapi wawakunanchikta yachayninchikta apaykachanankujina, imaqtinchus kay yachaykuna jallp'apatamanta ayllukunapi pisimanta chinkapuchkan, chaypaqtaq khuskamanta ayllumanta tata mamakunawan yachachikuna ima allinmanta llamk'arina.

12.2 Kitimanta imayna kaynin

Kay aylluqa manchay qhaqapuru urqkunayuq wayq'ukunayuq chanta sach'akuna ima tarikun, kay ayllumanta runasikunaqa qhichwa rimayta sumaqta parlanku, jinapis castellano simita parlaqkunapis kallankutaq, Quivale ayllup yachayninkuqa lliklla, punchu, kustal tukuy chayta apaykachanku, raymikunapiqa ch'aqwaku, guitarra chanta acordeón sumaqmanta apaykachallankutaq.

Chaywampis kay chiqanpiqa juk jatun urqu apuman rikch'asqa Fraile sutiuyuq kachkan, chaytaq turismo qhichwa yuyaymanta pacha qhawachin, chanta juk urqu jukumari wawa q'ipirisqajina kallantaq, jinapis chullpakunata nillankutaq kasqanta, jinapis qhuyakunapis kallanmantaq nispa ninku, jinapis kay qhuyakunamantaqa mana pipis yachanchu manallataq riqsikunchu.

Chanta kay aylluqa urqkunata chawpipi kachkan, wasikunata janaqmanta mana atinchikchu rikuyta, chaywampis wak ayllukunapis urqkunata wasampi kallantaq manamin paykunaga rikunakunkuchu.

Quivale ayllupi yawar ayllukunaqa sara, papa, riwu puquchiyninkuwan, chanta tukuy imaymana puquywan kawsanku, jinallataq lurasnu, mansana, chirimuya nisqakunata puquchillankutaq, chantapis waka, uwija, wallpa wurru, kawallu uywakunata uywallankutaq, tukuy chaymanta yawar ayllukunaqa raqhaspa qullqita jap'inku, chaywantaq wawakunata yachaywasikunapi yanapanku, qiminku ima.

Kunan punchawpi Quivale aylluqa Hilarión Vides Choque Yachaywasi allinmanta llamk'arin, jinallataq jampina wasi tiyallantaq, jinapis kallankutaq runamasikuna pikunachus qhura jampikunata apaykachaqkuna.

12.3 Yachaypa phaskaraynin

12.3.1 Quivale ayllupi Pan de Azucar urqumanta paqarimuq jawariy

Unay runakuna kay jatun urquta nisqankumanjina kunanqa Pan de Azucar nisqata sutichasqanku.

Maypichus unay pachapiqa nina paray kasqa, chaypitaq tukuy imata mikhuykusqa jinapitaq jatun urqu qhipakusqa, patan urqupitaq jatun pampa khachi rumiyuq tarikun, chaymanta Pan de Azúcarta sutichasqanku.

Chantapis wañuq runakuna juchasapa kasqankumanta chay pataman wicharipa juchanku pampachakunankama wakyakunkumanchus karqa chaytaq kundinadu nispa sutichaq kanku, chay tukuy imamanta pan de azúcarta sutichasqanku, ajinata unay tata mamakuna kay ayllumanta willarikunku.

Chay urquqa kay Quivale aylluman sinch'i qayllapi tarikun, jinapis kay urqupitaq tukuy uywakuna kawsakunku, añathuya, atuq, q'arachupa, jurun jurun, uchqhullu, jukumari tukuy p'isqunkuna ima allinta kawsakunku.

12.3.2 Quivale ayllupi Fraile Urqumanta jawariy

Quivale ayllumanta unay tatakuna willakusqankumanjina unay pachapi jatun iñiy wasichus kanman karqa, chanta qayllampitaq tatakura wasi nispa nillankutaq, muyuyninpi jatun llaqta kasqanta parlallankutaq.

Chay jatun urqutataq Fraile nispa sutichaq kasqanku. Jinallamantaq jukumari wawa marq'arisqa nispa sutichallankutaq.

Wakin runakuna parlallankutaq juk turu kasqanta, k'acha turitu wirita ima llihipirichkaqta rikuqkanku, chay rikuytawanqa kimsa ukhumanta qutuchakuspa jap'i q risqanku, chayaytawanqa mask'ayta qhallarisqanku, manchayta mask'aspa mana juktawan tarisqankuchu.

Jinallataq khuskan p'unchawta juk chalan takaqta uyarisqanku, wakin runataq q'illu katarita urquman qhawasqata rikusqa, chay q'illu katarita qurichus kaman kasqa, chanta nillankutaq juk laranja sach'a sumaq puquyniyuq q'illuyarichkaqta muyuyninpitaa yana anqas yakuta rikusqanku.

Tukuy chaykunata rikuspa ima chantapis qhatirisqanmanjina tata mamakunaqa purispa uyariq kanku, chay tukuy imata ch'aqwaykunata uyarispa runakunaqa manamin sapanku puriyta munaqchu kanku, Jinapis riytapuni munaspaqa qhutupi purikuq kanku, imaraykuchus imakunatapis rikullaqkanku, kay jinata ñawpa tatakunaqa Fraile urqumantaqa willakunku.

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

JATUN MAYU AYLLUPI LIMUN PALLAY

Yachachiq: Abel Pedrazas Córdova
Yachaywasi: U.E. 6 de Agosto

13 JATUN MAYU AYLLUPI LIMUN PALLAY

13.1 Yachaypa phaskaraynin

Limun q'uñi jallp'akunapi puqun, sach'apampa, Situri, Curima, Karapari Pampa, La Joya, Seripona, astawan Riogrande ayllupi puqun, may sumaq yakuyuq ch'irwarinapaqjina.

Jinapis mallki kasqanmanta pacha sumaq jallp'api churana, yakuwan qharpana kutin kutinta wiñanampaq kimsa watatuyuqjina kaptin ñapis puquyta qhallarinña, Limun sikimanqa uwija, kawra, sach'a wanuta jich'ana jutqayllata wiñanampaq kikinta puqunampaq.

Kunantaq limun puquychiyanta chanta pallaymantawan suk'acharispas kasaq:

Limun puquy q'illuyariptin chay ninayan ñapis allillanña pallanapaq kachkan.

Limun sach'akunaqa may jatuchaq kanku chaypaqqa juk aysanata k'aspita ruwakuna chaywan q'illu q'illu limunkunata aysanapaq.

Pampapiña kaptinqa juk p'unchawta, tutallatapis kanan tiyan qharan sinch'i kanampaq jinapis mana mirkхайуq kanampaq rantikuqkunaqa sumaqta rantikunankupaq.

13.1.1 Limun Q'awisqa

Sumaq q'awisqaña kaptin wayaqaman pallayta qallarina jinapis atinapaq apayta juk chiqanman, tukuyninta chaypitaq akllakunampaq jatuchaqpurata chaymantaq chawpita chanta juch'uynunata, chaywampis limunkunaqa jukriqlla ranqhanapaq kanan tiyan.

13.1.2 Llimphuchay jinaspa yupay

Ñapis limun tantasqa juk chiqampi kaptin qallarikun akllakipayta jatuchaq, chawpi juch'uypurata, jinapis sumaqta llimphuta akllakunan tiyan.

Manaraq wayaqaman churachkaspa sapa t'aqa kaqta yupakunqa. Chaywampis sapa wayaqaman waranqa phichqa pachakniyuqjina yaykun.

Ayllukunaqa jatun awtupi Sucreman ranqhaq apanku, Redencion Pampa Llaqtakunaman apallankutaq.

Limun nisqaqa ñuqaykupaqqa qurijina kachkan imaraykuchus chaymanta qullqi yawar ayllukunaman uywanakunapaq yaykumun.

Chantapis limunqa tukuy imapaq jampi, jinapis kay puquytaqa tukuy imaman jampi kanampaq churanku

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

QUIVALE AYLLUPI TAMAL RUWAY

Yachachiq: Ángel Ballejos Ramos
Ruwapayaq: ILC - Quechua

14. QUIVALE AYLLUPI TAMAL RUWAY

QUIVALE KAYNIN

Zudañez- chukichaka Qhichwa suyu jap'iyi iskay pachak iskay chunka thatkipi kachkan, Redencion pampamanta tawa chunka qanchisniyuqpi thatkipi Quivale tarikun, chakipi juk p'unchawtapuni thatkina tiyan, jinapis Quivaleqa, chinchaman Jatun mayuwan, Qullaman Joyawan karapari Pampapiwan, Kuntiman Antiman Nawnacawan, Kuntimantaq Lajawan y Siriponawan tinkuypi kachkan.

Quivale aylluqa Mojocoya jap'iyi qhichwa suyumanta rimarispaga kay ayllupiq sara, riwu, papa tarpukun, chaywampis sarakunaqa manamin chayllachu kaykunapis kallantaq Kulli sara kulli aqhapaq, misk'i lawapaq / api, jank'a sara jank'api mikhunapaq, muruch'i mut'ipi sara, uchukillu sara tujuripa, qhaqya sara mut'ipaq tamalpaq, ch'ullpi sara jamk'apaq chanta pitupi mikhukun, kay sarakuna llamk'anapaqqa, jallp'ata sumaq wakichina, allinta puqunampaq chanta chhakamantapis, lurumantapis qhawana jinapis puqutin ramada patapi allinta ch'akichina, ch'aki pampitapi jinapis wayra phukuna chiqampi pirwana mana pilpintu yakunampaq.

Kay yachaykuna mana chinkanampaq qillqana tiyan, chaymanta wawakuna qhipa qhatiqikunapis yachanankupaq yachaywasikunapi yachakuqkuna kay yachakuykunatapis yachanallankutaq tiyan, imaynatachus wasinkupi yachakunku chayta riqsichinku.

Tata mamakunaq qhichwapi ninku waway tatayki mamayki makinta chakinta qhatinayki tiyan tukuy yachayninta yachanayki kikinta ruwanaykipaq wawaykimanpis yachachinaykipaq.

Quivale ayllupiq tukuy runakuna Qhichwata parlanku ancha wakin mana parlankuchu kastilla simillata parlanku.

Runamasikunaqa tukuyninku puquykunata puquchinku sarata, riwuta, papata, purututa, chanta mallki sach'a puquykuna, jinapis uywallankutaq wakakunata, uwijata, kawrata, khuchita, wallpata, wurruta, wak uywakunatawan uywanku chay tukuywan wawakunaman q'iminankupaq yachayninkupi, uywanakunapaq, p'achallikunapaq ima.

Chantapis Quivalepiqa sach'akuna q'umirlla, manamin ancha wayranchu, q'uñiniq utqhayllata ima puquypis puqun uywata uywanapaqpis allin mikhuna mikhunankupaq kan.

Qhawarillaptinchispuni kay ayllupi puquykuna, qhuchakuna kallantaq, yaku jark'ana, kay tukuywantaq

puquy llamk'asqankuta atinankupaq qarpayta, chaywan mana paraqtin puquy muchunampaq.

Quivale Ayllu qutuchasqa unaymanta pacha pawachaypi kachkan, Sub Centralia Mojocoya, jinamanta apaykachanakunku, tukuy yuyayninkuta junt'achinakunankupaq jap'isqa.

Yachaywasi Quivale nisqaqa unay yachay wasiña, maypichus wawakunapaq ñawpaq ñiqikunalla kaq, jinamanta qhipamanqa waranqa jisq'un pachak pusaq chunka qanchisniyuq (1987) watapi paqarikurqa nucleo Marcelo Quiroga Santa Cruz sutiyuq pusaq yachawasikunawan, pacha purisqanmanjinaqa qallariy yachaqay, juk ñiqi yachaqaymanta, chantapis iskay ñiqi yachaqaymanta llamk'akuspa kachkan.

Jinapis jaqay ayllupiqa ñan rinankupaq jamunankupaq kallantaq wak ayllunakunaman khuskamanta kawsay kanampaq tukuy ima yuyaypi, llamk'aypi, khuskachakuypi juk kallpayuq kanankupaq (Naunaca, Carapai Pampa, La Joya, Riogrande, Seripona, Quivale).

Yachaywasi Quivale ayllupi wak ayllukunamanta wawakuna yachakuq jamunku, maypichus kay yachaywasipa pawachawkunata imaynata purinku, llimphu kanamanta, yachanankumanta junt'ayta yachachinku, ayllup yachaynintapis juqharinamanta, tata mamakuna chaypaq kay yachaywasita rikhurichirqanku.

Jampinawasi qhayllapi kachkan, tukuy runamasikuna kay chiqanmanta atinankupaq unquykunamanta jampichikuyta, jinapis unayqa manamin kaqchu k'ancha, yaku mayumanta puqyukunamanta upyana karqa, kunantaqri k'anchayuq chanta yakuyuq kachkan.

Quivale ayllupiqa unaymantapacha kay riqsiy uyarikun, ruwakuq jinaspataq kunankama mamakuna tamaltaqa ruwaspallapuni.

Kay llamk'aywanqa riqsichiya munani, imaynatachus chakra patapi runakuna tarpusqankumanta pacha juk jinaman kutichiya mikhuynakunata yachanku, chaywan tukuy yawar ayllunkuta ñawpaqman apanku jinaspapis uywanakunku.

Kay yachaykunaqa mana warmillapaqchu nitaq qharillapaqchu astawanpis tukuy yawar ayllujina yanapanakuspa, aynikuspa, mink'akuspa ima llamk'anku, ruwarinku ima.

Imarayku kay llamk'ay wakichiya akllakun, imarakuykuchus kunankama rikukun kay tamal ruway, mana ruwayllachu kasqa jinapis tata mamamanta wawakunaman, allchhikunaman yachachikun, chayrayku kunankama mana kay yachay chinkanchu, kay tamal ruwaypi tukuy yachaykuna rikukun, qillqakamay, khipukamay, kawsaykamay, wallpakamay ima, imaniya munanchik mana

yachayllachu kasqa kay llamk'aywanqa astawan yuyayman jinapis imaynata tukuy yawar ayllukuna kunanqa yanapanakunku jinaspataq yachanku ima.

Chaypaqqa Quivale aylluman rispa mamakunaman, tatakunaman tukuy yachayta tapurispa jinaspa ruwarispa kay llamk'ay wakichiyta ruwakurqa.

14.1 Yachaypa phaskaraynin

Ñawpaqta Tata mamakuna Quivale ayllupi sara tipiytawan ramada nisqapi yuraq sara/qhapaq sarata sumaqta ch'akichinku, chanta pampapipis, ch'akisqaña kaptinri manaraq pirwaman churachkaspa ñapis t'aqankuña sara mujuta musuq tarpuypi llamk'anapaq.

Ñapis tarpuy killa, pawqarwara, ayamarq'ay killakunapi jallp'ata sumaqta wakichina, maypi sara churakunqa, riwu, yuraq sara allin jallp'itapi wanu wanituyuqpi kanan tiyan.

Ayamarq'ay, qhapaq inti raymi killapi jallp'a sumaq watiq watiq yapusqa yuntapis, aradu, yugu, muju wakisqa kaptinqa sumaqta kuka akulliykuytawan, q'awaykukuspa, mikhuykuspa ima wiñaq killapi sumaq kususqa sunquwan yuraq sarata jallp'api surk'ana, chakra kanampaq, chaywampis sara llusqsimuptin chhakamanta, p'isqkunamanta uywakunamantapis puqunankama qhawana tiyan.

Jinapis sara kimsa tawa laqipiña kaptin jallmana, chanta qhurana, ñapis phuñi k'asparaptin imaqa chuklluta llankharinchik chukllu kasqantaña chuqllu wayk'u, jumint'a, chhara chhara mikhunata ruwarinapaq.

Tukuy ayllu, q'alachu mana mikhunanta qhawana tiyan, paykunaqa tukunankukama mikhunku, q'alachu mikhusqa chuqlluqa ismun mamanin sumaqchu mikhunapaqqa.

Yuraq sara ñapis paywarun, laqinpis ch'akiptinña, chukllu sara liwikapuptin uraman chay tipinapaq allillanña kasqanta ninayan; (ariwaki, aymuray killakunapi) ñapis kay sara tipinaman yaykunña, tatakuna, wawakuna, allchhikunapiwan sara tipiyman yaykunku sapa juk kallpanmanjina k'impitapis ruwakunku, chaymanta mamakunaqa jalakipamanta jumint'ata ruwanku, k'impí k'impita jich'aq k'allmaman kasqanku, tipichkaspa yuraq sarataqa ñapis allin allinta qaranpuntinta tamalpaq q'iwinkuña, wak chiqampi qaranpuntin ch'akinan tiyan, wakin sarataq mujupaq wakintaq mikhunapaq, chanta ranqhanapaq ima.

Sara ch'akiptinña, yawar aylluqa ñapis sara pirwayta qhallarinpacha, jallch'ayta tukukuytawantaq, wakin saraqqa qaranpuntin qhipakapun chaypitaq qarampuntaqa jurqhuyta qallarinku may pachacha ankuyan chaypacha,

qaranpun mana llik'isqa llusqsinampaq jinapis puraqman t'iqwasqa panuqawan, q'aytituwan imaqa wasi tirantiman, ramada uraman wayra phukunaman ankitulla kanampaq warkhunku, mamakuna ninku mayk'aqcha tamal ruway kaptin qarampuqa uqharinalla.

Ñapis chirawña kachkaptin wakin sach'akunaqa ch'akinayaspa chanta laqikunapis t'akakuspa kachkanku, chay ch'aki sach'aqa kachkan kuñuri, tipa, sapallirukunata, chanta q'uruntapis allillantaq uchphapaqqa. Chay tukuy chaykunata uchpha kanampaq ruway atikun, chiriptin uchpha uqharikun chanta suysukun lawaykuyta yaku t'impuqman atinapaq churayta, ch'alayta llusp'inanapaq.

Uchpha may kallpayuq kikillan kaptinqa utqhayllata yuraq sara qaranta llusp'ichin, wakinqa ch'uskin ninku, chnata, imaynata lluspichinku, ñawpaqta yaku t'impuchkaqman uchphata lawaykuna jinapis t'impunan tiyan, t'impuchkaptintaqri yuraq sarata jich'aykuna chanta q'ita kanankama ch'alanen tiyan sarapura k'askanarikunanku tiyan qaran lluch'urikunankama, chaytaq ninayan ninamanta jurqhunapaq kasqanta allillanña, jinakaptinqa yaku mayuman rina tiyan isankapi uchphan lluksinankama llimphitu kanankama mayllana, tukuytawantaq sara llusp'isqata ch'akichina, wakinqa mut'ipi mikhunku, wakintaq chaypachita tamalpaq q'uñi q'uñita marampi kutaspa ruwanku, chaywampis rumi marampipuni sumaq kusa tamalqa, llamt'a q'unchapipuni chayasqa

kanan tiyan.

Yawar ayllukuna, mamakunaqa niq kasqanku khuchitaqa uywakunapuni, mana uywaspa nichá warmichu kasunman ninku chayrayku wasipiq Khuchita, Wallpa, Uwija, kawra, imaywankupuni waqkuna uywakunatapis uywallankutaq, mayk'aqpis ñak'akunapaq ninku, chay tukuy jaqay uywakunamanta khuchitaqa wirayachina tiyan siwara jak'uwan, siwara chhullusqawan ima wirayanankama mikhuchina, chiraw pachapi ñak'akunapaq, umanmantataq tamal ruwanapaq, chayrayku umitantaq waqmantaq t'aqanku. Ñapis khuchi uma aycha, yuraq sara lluspisqa jak'u kaptinña tamal ruway qallarikun kaymanjina:

Khuchi uma aychata t'uru mankapi q'ita kanankama chayachina, chay t'impusqa yaku jilliwan yuraq sara kutasqa jak'uta, kachiwuqta mallirispa ñatuna, jinapis sumaqta qhaquna masa k'askanakunankama murq'ukuna ruway atikunanapaq.

Chaykamataq waqkunaqa puka uchuta marampi kutanku, atinapaq ruwayta sunquman churanapaq, kay sunqumanqa churaq kasqanku khuchi uma aycha sumaq chayasqata ñ'ut'u k'ipasqa uchu qaywisqa sumaq ch'alasqa chayasqa, siwillayuy t'una k'ipasqa, aju kutasqa, kuminu kutasqa, paylapi miknusqa qhaywisqa mikhurinapaqjina chaytaq nikun sunqun masa murq'uy chawpinman atinapaq churayta.

Chaykama qaranputa yakupi chulluchina mayllana ima,

sumaq chullusqaña kaptin chaywampis sara llusp'isqa ñit'u kutasqa, khuchi uma yaku t'impusqawan ñatukun, wirayuq, kachin allin mallisqa sumaqa qhaquna tiyan paykunapura k'askanakunankama, tukuy ima wakisqaña kaptin masa nisqapis murq'ukuna ruwasqa kaptin, mint'uyta/mayt'uyta qallarikun murq'ukunata aycha sunquyuqta chhalla qarampupi juk, iskay iskaymanta, kimsa kimsamanta ruwakun.

Tamalta wamp'urman mana chayqa isankaman churana mana paykunapura ñit'inakunankupaq jinaspa qarampumanta chumpi watuwan watana.

Wak yawar ayllukunapiqa jatun t'uru manka yakuyuq churasqa nina lawraypi kanan tiyan, ñapis t'impuptinñaqa, tamal mint'usqata churaykuna jinapis juk phanita sumaqa chayanampaq t'impuchina, mana allin chayasqata mikhuptinchisqa wiksa nanaypis jap'iwasunman, imaraykuchus yuraq sarawan ruwasqa kachkan manamin pukllakuychu nispa ninku yachaqkunaqa, wawakunamanqa allintapuni willana kay tamal ruwaymantaqa.

Mamakunaqa tamal ruwasqata chayasqaña kaptin rupha ruphitata chuwanman urquytawan sumaqa tukuy yawar ayllukunanman jinapis wak runakunaman mallichispa mikhunku.

Chaywampis sumaq chayasqa kanan tiyan, mana allin chayasqa kaptinqa wiksa nanaypis jap'iwasunman nispa ninku, imaraykuchus yuraq saraqqa uywakuna mikhuptiku acchkhataqa wiksa nanay wañuchin chayrayku tamalqa sumaq chayasqa kanan tiyan.

Chaywampis tata mamakunaqa mikhuy puqusqanmanta pachamaman pachi nispa ninku jinapis watamapis puquchipullawankupuni wawakunata atinaypaq uywayta nispa ninku. Wak kutikunapiqa chayasqantawan manaraq nipi mikhunanchu tiyan, pachamamanraq chanta jallp'amanraq tamaltaqa p'ampanku mikhunanpaq.

14.2 Yachaypa chaninchaynin

- ✓ Tata mamakunallaña tamaltaqa ruwaspa kachkanku.
- ✓ Wakintaq kalwan llusp'ichinku yuraq sarata chaytaq kusa kayninta ujinaman kutichin.
- ✓ Yawar aylluta jukllachan qhutuchan allin kawsayman churan.
- ✓ Tamalta ruway yachaytaqa qhipa wiñaqkuna yachananku tiyan.
- ✓ Tata mamakunaqa wawakunaman tamal ruwayta yachachinanku tiyan.
- ✓ Yachaykunanchikqa qillqakunan tiyan, wawakuna yachay wasikunapi yachakunanku tiyan.
- ✓ Qhichwa suyupi tamalqa mikhunapaq ruwakunapuni chayta ranqhanapaq.

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

**QUIVALE AYLLUPI SAN JUAN - SAN PEDRO
P'UNCHAWMANTA YACHAY**

Yachachiq: Ramiro Nogales Yucra
Yachaywasi: U.E. Hilarion Vides Ch.

15 . QUIVALE AYLLUPI SAN JUAN - SAN PEDRO P'UNCHAWMANTA YACHAY.

15.1 Yachaypa phaskaraynin

Kay yachaykuna yachakusqamanjina wifichinapaq mana qunqakunapaq chanta yachaykunata ayllu ukhupi yachanapaq.

Kay ayllumanta runakunaqa, wawakuna, sipakuna, waynakuna, tata mamakuna ima anchata ripunku chayrayku sunqu mana kanchu sumaqta yachaykunankupaq nillataq chanta mitmarakuytapis munallankutaqchu.

Ñawpaq Kay chiqan yachaykunamanta yachaynin mitmaray nisqata apakun, achkha kaptin kunanrayku niraq wifay tukuspa runa ripunku mana sunqu kanchu kawsayninchikta yuyaywan qhawanapaq.

15.1.1 San Juan

Tata Apu kachamurqa juk qharita Juan sutiyaqta, tukuy runata jallp'a patapi tiyakuqkunata suticharqa jinaspataq yakuwan jich'arqa, kay qhari urupi tiyakurqa, tukuy ima kasqanta mikhuq, purinyinpi aylluman chayarqa, tukuy saqra ruwaykunata qhisqichisqa kanaykichispaq yakuwan jich'aykusqa tata amuta Jurdan mayupi yakuwan jich'arqa, chayrayku iskay chunka tawayuq inti raymi killa raymichakun tukuy uywakunata, ch'allaspa akullikuspa uywakunata mirananpaq, t'uqyachispa manchay t'uqyayta, chantapis rumikunata takaspa, tukuchaspa raymichakuyta qallarín, tukuchaspa samarikuq rinku, ruphaykunata ñanman wiqchunku, k'anchata muyuypi uywakunapaq ruwanku astawan miranampaq nispa.

Q'ayantinpaq inti llusimuptin qhawaq rinku ima uywa puriq, sarusqa rikhuriptin achkha uywa astawan miranqa nispa ninku, chaymanta mayumanta yakuta tata Juan sutinpi apamuq rinku, cahy yakuwantaq tukuy uywakunata qhallanapaq, phani chayamuptinkama chanta inti k'ancharimuptinña juk'uchakunankupaq, wasinkuman yaku junt'awan kutinku, uywakunata layan llimp'iwan llimp'inku, chay p'unchaw uywaykunata sumaqta mikhunankupaq kacharinku mana ni pi qhawanampaq qhipata yakuwan mujupiwán jich'anqu uñakunanku qhipan watapi yuraq kanankupaq, chay phunchawkama tukuy puquyninku j'allch'asqa kanan tiyan. Wakin ayllupi tukuy mikhunankupaq sumaqta wayk'unku.

15.1.2 San Pedro

San Pedromanta parlarispa juk qhari kasqa chunka iskayniyuq apóstoles nisqakunamanta mayqinchus tata Jesuswan puriq.

San Pedroqa tata apu wasinta ruwachisqa, kunan iglesia católica nisqawan riqsinchik chayraykutaq tukuy yuyayninkupi jap'inku nispa San Pedro janaqpachamanta punku kichanakunata jap'in, chantapis nillankutaq, mayqin runallapis wañupuptin jallp'a patapi Tata San Pedroqa p'unchawninpi kachkan janaq pachapi,

chayraykutaq janaq pacha punkun kichasqalla tarikun.

Chayrayku runakunaqa wañuqpaq misa nisqata wakichinku wakinqa ch'usanku Sucre llaqtakama recoleta ifñiywasimanta runa wañupuqmanta misata jaywaq rinku, chanta kutimuspa ayllunkuman mikhunata tukuy runakunapaq wayk'urichinku. Tata San Pedroqa kallasqataq uywakunap Apunku tukuy waka uywakunamanta chayrayku runakunaqa jallch'anku riwu ichhunta llamt'ata tawqarpaspa ninata jap'ichinku. Tukuy ayllumanta runakuna wawakunapis ninawan, wawakunaqa pukllayta qallarinku runakunaqa aqha, canela kañasutapis upyayta qallarinku pacha, chantapis takiykunata ayllunkumanta uyarinku, wakinqa ch'aqwakuta ch'aqwarichinku. Kay jinamanta sumaqta kusirikunku tukuy wawakuna kuraq runakunapis, wawakunaqa khuskan tutakama sumaqta phinkiykachanku asiychakanku chantaqa ripunku juch'uy kanchankuta ruwaq, maypichus uywakunankuta yakuta upyanku chay chiqanpi ruwanku, chantapis jallp'itata jich'aykurinku, tata San Pedro jamunanpaq chayman mayqin uywallapis saruptin chay runaqpata miranman anchata uywakunanku ninku.

Q'ayantinpaqtaq watiqmanta ninata jap'ichik kanku mayumanta yakuta apamuspa chhallanankupaq uywakunata chanta llimp'inankupaq uywakunata, sutikunankuta churanankupaq marcada nisqatapis ruwallaqtap kanku manaraq kacharipa uywakunata chantapis pukllaq yakuwan sayaykuq kanku paykuna jich'anakuspa chantapis qhawallaqtap kanku sipakuna waynakuna juk wanp'urpi t'ikakunawan yakutawan wakichik kanku.

Puraq chiqanmanta churaq kanku qhari kaqta chay juk puntamantaq warmi kaqta maypichus kay t'ikakunaqa anchata qhipakuptinku tantanakuypi chay waynakunaqa mana allintachu tiyankuman ninku, chantapis t'ikakuna utqhayllata tantarpakuptinku chay waynakunaqa allinta tiyankuman mana t'aqanakunkumanchu jinallataq sawarakunqanku nispa ninku. Tata San Pedro Quivale ayllupi kayjinamanta imaymana raymikunata kawsaypi churamun.

NÚCLEO EDUCATIVO MARCELO QUIROGA SANTA CRUZ
DISTRIO MOJOCOYA - CHUQUISACA

MUSUQ SIMIKUNA

16 . MUSUQ SIMIKUNA

Qhichwa	Castellano	Qhichwa	Castellano
Anti	Este	Ayllu	Comunidad
Ch'allariy	Dar ofrendas a pacha-mama	Challway jap'iy	Pescar
Chhapu chhapuyay	Crepúsculo	Chincha	Norte
Chukchuka	Picota	Chuskiy, t'ukuriy, uman-chariy	Analiza
Chutakaski	Brazada	Chuwa	Plato de madera o de barro
Isanka	Canasta	Juñu/kiti	Núcleo
Kamuti	Camote	killa wiñay	Luna menguante
kunti	Oeste	Lanti	Imagen
Lantikuna	Fotos	Maní	chuqupi inchik
Jatun puqay killa	Mes de febrero	Mitmaray	Descolonización
Municipiwu	Municipio	Musuq killa	Luna nueva
Ñawpaq willay	Antecedentes	P'anqa	Libro o texto
Pacha	Tiempo	Pachak	Cien
Pachayuyaykamay	Cosmos y pensamiento	Paqarichiy jawariy	Mitos
Phachkaraynin	Desglosar/procesos	Purap killa	Luna llena
Q'alachu	Loro	Qallariynin	Introducción
Qallariynin	Introducción	Qhawaku	Análisis
Qulla	Sur	Qutu	Grupo-comunidad
Ranqhay	Vender	Raphi	Papel
Raymichakuy,paqarisqan p'unchawta yuyarinapaq	Cumpleaños	Riqsiy	Conocer
Ruk'awikuna	Herramientas	Ruru puqay	Frutas
Sara	Maíz	Suyu	Zona
Thatki	Metro	Tiqsimuyu	Cosmos
Titi	Plomo	Sinp'ana	Trenzar
Tupu	Medida	Ubicación	Tiyakuynin
Umalliq jawariy	Leyenda	Jallp'a wakichiy	Preparar la tierra

Wamp'ur	Batea	Waranqa	Mil
Waranqa thatkiy	Kilometro	Wiku	Jeme
Willalli	Leche	Yachamuy	Saber
Yachaq Yachay	Conocimientos	Yawar ayllu	familia

16.1 Tapuykuna imaynamanta warak'ata simp'ana.

1. ¿Imataq muchuykuna warak'ata llamk'anapaq/ruwanapaq wakichikun?
2. ¿Imaynata q'aytuta wakichina warak'a ruwanapaq?
3. ¿Imaynata qhallarina warak'a ruwayta?
4. ¿Mayk'a q'aytumantataq simp'ana chanta ima tuputaq kanantiyan?
5. ¿Imataq sutin chay kuskanman/chawpiman chayaspa?

¿Apuykuna imaynatataq kamutita llamk'anku?

R- Jallp'ata wakichina parcelasta ruwaspa mallki kamutita mallkina karu karupi qarpana qurana chanta qawana chhakamanta.

¿Mayk'aq kamuti tarpukun?

R- Llamk'akun tukuy pachapi astawanqa kay tarpuy killapi sumaq llamk'anapaq mana chiri killaman tarpachikunanapaq.

¿Imaynatataq misk'i lawata mikhukun?

R- Kay misk'i lawaqa thantawan manaqa jinallata mikhukun

¿Imakunatawantaq kamutimanta wayk'unqu?

R- wayk'urillankutaq wathiyata, kankata, chankakata, chupinata. Waqkunata ima.

¿Mayk'a/machkha killapitaq kamuti puqun?

R- Kamutiqa phichqa, suqta killapi puqun

¿Llaqtaman ranqhaq apankichikchu? imapi apankichik?

R- Pisita llaqtaman ranqhaq apayku, chantapis wurrupi Joya-kama apayku manaqa Quivale aylluman wak mikhuykunawan kambiariqu/chhalanarikuq apayku.

16.2 Tapuriykuna imaynamantaq tamal nisqata ruwana

1. Imaynatataq kay tamal ruwakun
2. Pikunataq tamalta ruwanku
3. Imaynatataq tamalta ruwanapaq wakichikunku
4. Yachasqaykimanjina mayk'aqmantañataq tamal kay ayllupi ruwakun
5. Yachasqaykiman wawakunaykita yachasqaykita yachachinkichu

Los saberes y conocimientos expuestos en el
presente material son el patrimonio de la
Nación Quechua del Estado Plurinacional de Bolivia